

Daniel Korzan

Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica
w Płocku

Kształcenie ustawiczne – przegląd literatury

„Kształcenie dorosłych staje się więcej niż prawem; jest kluczem do XXI wieku”.¹

Kształcenie dorosłych w końcu XX i na początku XXI wieku nabiera nowego wymiaru. Niestabilna sytuacja społeczno-polityczna, specyficzna sytuacja na rynku pracy stawia przed edukacją dorosłych nowe wyzwania. Rosnące wymagania pracodawców, nieustający rozwój nowych technologii, to tylko niektóre z przesłanek modyfikujących oświatę dorosłych.

W literaturze coraz częściej spotykane są przykłady uczących się wspólnot, miast, regionów, przejawiających się we współpracy przemysłu, szkół i uniwersytetów oraz organizacji zawodowych i władz lokalnych, a także wielu innych, ciekawych inicjatyw, mających na celu budowanie nowych, dynamicznych środowisk edukacyjnych, których oferty kształtują aspiracje i motywacje potencjalnych (przyszłych) uczestników.

Idea uczenia się przez całe życie (ang. *LLL - Lifelong Learning*), edukacji permanentnej, kształcenia ustawicznego, staje się kluczowym zagadnieniem w dobie wiedzy i kształtowania się społeczeństwa informacyjnego. Bieżące uzupełnianie kompetencji i zdobywanie coraz to nowych jest warunkiem koniecznym, by nadążyć za tempem zachodzących zmian, zrozumieć otaczający świat i radzić sobie w zmieniającej się rzeczywistości.

¹ Zapis z Deklaracji Hamburgskiej – CONFINTEA 1997, za: G. Klimowicz (red.): *Socrates Grundtvig. Kształcenie dorosłych i inne ścieżki edukacyjne. Informator*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji - Agencja Narodowa Programu Socrates, Warszawa 2001, s. 7.

Pojawiające się, nowe umiejętności, zarówno zawodowe jak i społeczne, niezbędne są zarówno w życiu prywatnym, jak i zawodowym, po to by utrzymać zatrudnienie, uniknąć marginalizacji, pozostać aktywnym obywatelem, osiągnąć i utrzymać wysoki poziom życia. To wszystko wymaga ustawicznego rozwoju.

Wdrażanie do idei uczenia się przez całe życie pociąga za sobą zmianę w podejściu do edukacji. Uczenie się rozprzestrzenia się poza systemy edukacyjne i szkoły, ma miejsce wszędzie, w wielu różnych sytuacjach i warunkach. Obejmuje wszystkie, bez wyjątku, etapy zawodowego i społecznego rozwoju.

Takie pojmowanie edukacji odzwierciedla tezę, że każdy człowiek posiada zarówno zdolność, jak również prawo do uczenia się. Pociąga to za sobą kolejną tezę, że człowiek podejmując wyzwania edukacyjne wpływa na przebieg swojego życia.²

Kształcenie ustawiczne obejmuje cały system szkolny oraz oświatę równoległą, kształcenie dorosłych i wychowanie w środowisku. Wnosi istotny wpływ do dotychczasowego systemu oświatowego. Wprowadza nowe cele, formy, metody i treści edukacji.

Najszybciej zmiany dokonały się w systemie kształcenia i doskonalenia zawodowego. Pojawiły się ustawy regulujące obligatoryjne uzupełnianie kompetencji, powołano ośrodki doskonalenia oraz instytucje, zajmujące się badaniem i ewaluacją tych procesów.

W edukacji ustawicznej specyficzną rolę przypisuje się nauczycielowi oraz samokształceniowej aktywności uczestników procesu. Nauczyciel powinien być organizatorem pracy, przykładem aktywności intelektualnej, powinien znać i stosować różne metody uczenia się i nauczania, twórczo wypracowywać rozwiązania. Powinien także wdrażać uczniów do samodzielności, aktywnego i świadomego poszukiwania informacji, samokształcenia oraz rozwijania indywidualnych predyspozycji.

1. Istota edukacji dorosłych i edukacji permanentnej.

Kształcenie dorosłych, pełniąc niegdyś rolę zastępczą, o charakterze kompensacyjnym, staje się obecnie popularną formą aktywności edukacyjnej. Rozwój kultury, rosnące wymagania i motywacje, a także coraz większa

² G. Klimowicz (red.): *Otwarta Przestrzeń Edukacyjna. Kształcenie drogą elektroniczną. Edukacja przez całe życie. Inicjatywy Wspólnoty Europejskiej*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji – Narodowa Agencja Programu Socrates, Warszawa 2002, s. 51 – 52.

dostępność, wspierana nowymi technologiami, powodują jej upowszechnianie się.

Poszukując w literaturze rozwinięcia terminu *edukacja dorosłych* (ang. *adult education*) często napotykałyśmy mylne utożsamienie go z terminem *kształcenie ustawiczne*. Literatura pedagogiczna (ściślej: andragogiczna) jednak wyraźnie precyzuje obydwa pojęcia.³ Zarówno sam termin, jak i pojęcie dorosłości jest w różnych kulturach i różnych krajach różnie rozumiane i przypisuje się im różne znaczenia.

Przyjmując za *Leksykonem PWN Pedagogika*⁴ przyjęć należy, że *oświata dorosłych* to: *...działalność mająca na celu zapewnienie młodzieży w wieku poszkolnym i dorosłym możliwości zaspokajania potrzeb i zainteresowań kulturalnych, uzupełniania i poszerzania kwalifikacji, wzbogacania wiedzy i rozwijania umiejętności...*

Według *Leksykonu* oświata dorosłych ma do spełnienia dwie zasadnicze funkcje:

- *kompensacyjną, polegającą na upowszechnianiu wymaganego wykształcenia wśród tych, którzy nie uzyskali go w odpowiednim wieku;*
- *właściwą, polegającą na rozszerzeniu posiadanego wykształcenia...*

Zdaniem J. Pólturzyckiego⁵ natomiast przez edukację dorosłych należy rozumieć *system działań edukacyjnych w różnych formach i zakresach wobec osób dorosłych różnego wieku, zawodu środowiska*. Treść edukacji stanowią różne dziedziny wiedzy kultury i aktywności człowieka, w formach szkolnych i akademickich, pozaszkolnych oraz samokształceniowych. *... edukacja dorosłych stanowi część edukacji permanentnej i realizuje jej cele we właściwych dla dorosłych formach aktywności intelektualnej...*

Eksperti wyodrębnili w edukacji dorosłych pięć podstawowych elementów ją tworzących:

- edukacyjna aktywność dorosłych w procesie kształcenia i wychowania;
- istota organizowania aktywności edukacyjnej dorosłych;
- cele aktywności edukacyjnej dorosłych;
- profesjonalny zakres działalności i akademicka dyscyplina zajmująca się teoretycznie kształceniem dorosłych;

³ E. Dragoż-Zabłocka, R. Piwowarski: *Edukacja dorosłych w latach 1990-1994*. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1996.

⁴ B. Milerski, B. Śliwerski (red.): *PWN Leksykon. Pedagogika*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

⁵ J. Pólturzycki: *Przemiany i perspektywy edukacji dorosłych*. „Edukacja Dorosłych” Kwartalnik Akademickiego Towarzystwa Andragogicznego, Nr 1/1993, s. 19.

- specyficzny teren środowiskowego i socjalnego działania.⁶

Termin edukacja dorosłych, podobnie jak kształcenie ustawiczne może przyjmować różne znaczenia. Pod hasłem *edukacja permanentna* zatem w *Leksykonie...* znajdujemy następującą definicję: *...stałe odnawianie i doskonalenie kwalifikacji ogólnych i zawodowych; współczesny model edukacji, zgodnie z którym kształcenie nie ogranicza się do okresu nauki w szkole, lecz trwa w różnych formach, przez całe życie...*

Warto zwrócić uwagę, że koncepcja edukacji permanentnej *podważa tradycyjny pogląd o podziale życia na okres przygotowawczy i okres dojrzałej aktywności społeczno-zawodowej, w którym zostają spożytkowane rezultaty wcześniejszej nauki; szkoła jest - w myśl tej koncepcji - jedynie pierwszym ogniwem procesu kształcenia, przygotowującym jednostkę do dalszej, stałej aktywności edukacyjnej.*⁷

Da takiego stanu rzeczy dodatkowo przyczynia się sytuacja społeczna. Stale rosnące wymagania, postęp technologiczny, zmuszają uczestników procesów edukacji permanentnej do podejmowania wysiłków oświatowych, natomiast władze wielu krajów do dokonywania zmian w modelach kształcenia, podporządkowanych założeniom edukacji permanentnej, polegających między innymi na tworzeniu nowych, zinstytucjonalizowanych form kształcenia dorosłych.

Literatura podaje, że kształcenie ustawiczne jest ideą zakładającą kształcenie i wychowanie człowieka przez całe życie. W innym ujęciu jest to potrzeba i właściwość współczesnego człowieka, warunkująca rozwój jego zdolności, śledząca zmiany w społeczeństwie i świecie, a także wszechstronny rozwój osobowości w ciągu całego życia. Przyjmuje się także, że edukacja permanentna oznacza kształcenie, którego celem jest podtrzymanie lub ciągłe rozwijanie wiedzy i umiejętności zawodowych.

Taką właśnie tezę przyjęli autorzy francuskiego słownika *Dictionnaire de la langue français*⁸, zakładając, że termin ten po raz pierwszy pojawił się w piśmiennictwie pedagogicznym w 1958 roku.

Jak podkreśla P. Lengrand podstawową zasadą kształcenia ustawicznego jest zachowanie ciągłości i systematyczności procesu uczenia się. Ciągłość owa jest gwarantem stałego rozwoju, chroniąc jednocześnie przed dezaktualizacją zdobytej wcześniej wiedzy.⁹

⁶ J. Półturzycki: *Edukacja dorosłych w poglądach ekspertów*. „Edukacja Dorosłych” Kwartalnik Akademickiego Towarzystwa Andragogicznego, Nr 1/1995, s. 13.

⁷ B. Milerski, B. Śliwerski (red.): *PWN Leksykon. Pedagogika*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

⁸ R. Petit: *Dictionnaire de la langue français*. Paris 1990, za: E. Dragosz-Zabłocka, R. Piwowarski: *Edukacja dorosłych w latach 1990-1994*. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1996, s. 4 – 5.

⁹ P. Lengrand (red.): *Areas of Learning Basie of Lifelong Education*. UNESCO Institute for Education and Pergamon Press, Oxford 1986.

Przyjmuje się, że aby urzeczywistnić idee oświaty ustawicznej, należy podjąć wysiłki w następującym zakresie:

- rozwój edukacji dorosłych, która zaspokajałaby potrzeby aktualizowania wiedzy i stałaby się terenem wypracowania metod kształcenia nietradycyjnego;
- dokonania zmian w nauczaniu podstawowym, w celu wysunięcia w nim na pierwsze miejsce konieczności wyrobienia u uczniów nawyku uczenia się (i wdrożenia do samokształcenia i edukacji permanentnej);
- przygotowania zmian systemu kształcenia nauczycieli, z założeniem przekształcenia nauczycieli z dawców wiedzy na kierujących procesem uczenia się.¹⁰

Opracowaniem odnoszącym się ściśle do edukacji ustawicznej jest raport przygotowany pod kierunkiem E. Faure'a.¹¹ Zawiera on potrzeby i kierunki rozwoju oświaty w różnych krajach.

Międzynarodowa komisja, powołana przez UNESCO przyjęła, że edukacja stanowi najszerszą działalność o spójnym charakterze, podejmowaną w celu przekazywania wiedzy, kształcenia umiejętności, rozwijania i doskonalenia człowieka we wszystkich jego aspektach w ciągu całego życia. Uznano, że edukacja jest zarówno celem, jak i środkiem rozwoju, gdyż człowiek natura człowieka predystynuje go stałego wychowywania.

Zadanie to jest w stanie spełnić może jedynie kształcenie realizowane permanentnie. Specjaliści zgodnie uznali edukację permanentną nie jako system, ani szczebel kształcenia, a jako nadrzędną zasadę, na której powinna być oparta oświata zarówno w całości, jak i poszczególnych jej członach.

Pedagogiczne piśmiennictwo amerykańskie zgodnie przyjmując za J. B. Holdenem stawia oświacie dorosłych sześć głównych zadań, wymagających permanentnej, stałej i systematycznej realizacji:

- kształcenie wszystkich tych osób, które nie mają obowiązkowego minimum wykształcenia;
- umożliwienie dorosłym ukończenia średniej szkoły ogólnokształcącej lub zawodowej;
- przygotowanie dorosłych do uczenia się w wyższych szkołach technicznych lub rolniczych w celu zdobycia odpowiednich kwalifikacji zawodowych;

¹⁰ J. Pólturzycki: *Edukacja ustawiczna a rozwój i przemiany dydaktyki*. „Rocznik Andragogiczny” Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Warszawa – Toruń 2000, s. 20.

¹¹ E. Faure (red.): *Uczyć się aby być*. PWN, Warszawa 1975.

- niezawodowe kształcenie dorosłych oraz prowadzenie poradnictwa w różnych dziedzinach i przygotowanie do właściwego wykorzystywania wolnego czasu;
- zwiększanie efektywności kształcenia dorosłych na poziomie wyższym, doskonalenie nauczycieli edukacji dorosłych, doskonalenie zawodowe dorosłych;
- systematyczne wprowadzanie doświadczeń innych krajów, ze szczególnym uwzględnieniem ich specyfiki społeczno-politycznej.

Idee kształcenia ustawicznego obecne są w poglądach wybitnych humanistów i pedagogów od wieków, co podkreśla R. J. Kidd. Edukacja, obejmując całe życie człowieka, pozwala na rozwinięcie obszarów zaniedbanych na wcześniejszych etapach edukacji. R. J. Kidd na bazie swoich rozważań wyróżnił trzy wymiary kształcenia ustawicznego:

- kształcenie pionowe;
- kształcenie poziome;
- kształcenie w głąb.

Za kształcenie w pionie uznał kolejne szczeble edukacji szkolnej: od przedszkola, przez szkołę podstawową, średnią, po studia wyższe i kształcenie podyplomowe. Zwrócił tu szczególną uwagę na drożność systemów i dostępność do edukacji.

Kształcenie poziome ma na celu zdaniem R. J. Kidda zapewnienie poznania różnych dziedzin życia, nauki i kultury, niezależnie od pionowej ścieżki edukacyjnej. Podkreślił tu szczególną rolę indywidualnej aktywności człowieka, wdrażania do samokształcenia i funkcjonowania pozaszkolnych instytucji o charakterze oświatowym.

Jako kształcenie w głąb określił R. J. Kidd natomiast aktywność edukacyjną, związaną ściśle z jakością edukacji, wyrażającą się w bogatej motywacji do zdobywania wiedzy, zdolnościach samokształceniowych, stylu życia zgodnym z ideami kształcenia ustawicznego i twórczym, kulturalnym spożytkowaniem czasu wolnego. Wymiar ten, zdaniem Kidda, zależy od samych uczestników procesów edukacji permanentnej.¹²

We współczesnym świecie i nowoczesnym postrzeganym systemie edukacji ustawicznej edukacja dorosłych zajmuje szczególne miejsce. Jest istotną częścią tego systemu. Obejmuje różne etapy w życiu człowieka, nie tylko okres produkcyjny i okres stabilizacji, ale także okres przedemerytalny, czy emerytalny. Każdy z tych okresów charakteryzuje się odmiennymi potrzebami oraz problemami oświatowymi, wychowawczymi, społecznymi i opiekuńczymi.

¹² R. J. Kidd: *Lifelong Education and International Relations*. Croom Helm, London 1983.

Zgodnie z założeniami kształcenia ustawicznego każdy człowiek ma prawo do nauki w każdym okresie życia, a władze oświatowe mają obowiązek zapewnić różne jej formy, pomoc i opiekę.

Ustawiczność w edukacji oznacza także integrację wszelkich oddziaływań wychowawczych, formalnych i nieformalnych, kształcenia programowego i samokształcenia. Kształcenie ustawiczne przez naukę, pracę, współdziałanie społeczne i uczestnictwo w kulturze doskonali ludzi dorosłych, rozszerza jednocześnie działalność oświatową, wprowadzając ją do wszystkich dziedzin aktywności intelektualnej, kulturalnej i społecznej człowieka.

Kształcenie ustawiczne powinno wykluczać wszelkie bariery i selekcje, opierając się na zasadzie konieczności rozwoju i doskonalenia, wykorzystując wszelkie dostępne środki. Nie każda zatem działalność edukacyjna jest ustawiczną, zwłaszcza gdy jest prowadzona w izolacji, nie uwzględniając dotychczasowych doświadczeń edukacyjnych, bez perspektyw.

Kształcenie ustawiczne nie może być rozpatrywane jako idea, teza, teoria oświatowa. Założenia permanentnej edukacji muszą być realizowane w praktyce, w działaniu. Muszą uwzględniać aktualne potrzeby i możliwości społeczne, a także tradycje, doświadczenia edukacyjne i wykształcenie.

2. Oświata dorosłych w ujęciu rekomendacji i raportów UNESCO.

UNESCO (ang. *United Nations Education Science and Coulture Organization*), czyli Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury jest utworzoną w 1946 roku wyspecjalizowaną agendą Organizacji Narodów Zjednoczonych ONZ, powołaną w celu zacieśniania współpracy międzynarodowej w dziedzinie oświaty, nauki i kultury.

Międzynarodowa Komisja do spraw Rozwoju Edukacji powołana przez UNESCO w 1971 roku dla zbadania aktualnego stanu oświaty i wychowania na świecie oraz dla opracowania założeń ich przyszłego rozwoju przygotowała pod kierunkiem E. Faure'a raport zatytułowany *Uczyć się aby być*.¹³

Przedstawia on obraz oświaty lat 60., oraz warunki jej rozwoju i upowszechniania. Wyodrębniono w nim elementarne trzy zasady warunkujące dalszy rozwój edukacji:

- zasadę demokratyczności (powszechności) edukacji;

¹³ E. Faure, E. Herrera, A. R. Kaddoura, H. Lopes, A. W. Pietrowski, W. Rahnema, F. C. Ward: *Uczyć się, aby być*. PWN, Warszawa 1975.

- zasadę ciągłości (ustawiczości) kształcenia;
- zasadę elastyczności programowej, strukturalnej i metodycznej.

Szczególnie istotną rolę z perspektywy kształcenia przez całe życie ma druga z przytaczanych zasad. *Raport Faure'a* stworzył podwaliny, wytyczne dla dalszego rozwoju teorii edukacji dorosłych, ze szczególnym uwzględnieniem permanentnego wymiaru oświaty. W *Raporcie...* położono olbrzymi nacisk na wychowywanie społeczeństwa uczącego się, wdrażanie go do samokształcenia i stałego (ciągłego) podejmowania wysiłków edukacyjnych. Wskazano drogę działaniom edukacyjnym w środowisku dorosłych i ich szczególną rolę. Podkreślano już wtedy olbrzymią wagę nowych technik i rozwijania systemów oświaty jako całości, uwzględniając kształcenie przez całe życie.

Podczas XIX Konferencji Generalnej UNESCO w Nairobi w 1976 roku przyjęto *Rekomendację w sprawie Rozwoju Edukacji Dorosłych* (ang. *Recomendation on the development of adult education*). Określono w niej oświatę dorosłych jako: *...cały kompleks organizowanych procesów oświatowych, formalnych lub innych, niezależnie od treści, poziomu i metod, kontynuujących lub uzupełniających kształcenie w szkołach, uczelniach i uniwersytetach, a także naukę praktyczną, dzięki czemu osoby, uznawane jako dorosłe przez społeczeństwo, do którego należą, rozwijają swoje zdolności, wzbogacają wiedzę, udoskonalają swoje techniczne i zawodowe kwalifikacje lub zdobywają nowy zawód, zmieniają swoje postawy i zachowania w zakresie wszechstronnego kształtowania osobowości oraz uczestnictwa w zrównoważonym i niezależnym społecznym i kulturalnym rozwoju.*¹⁴

W ramach prac podczas Konferencji przyjęto także szereg celów i zadań stawianych edukacji dorosłych, nadal aktualnych i ściśle korespondujących z postulatami szeroko pojmowanej oświaty ustawicznej, a także bliskich problemom globalizacji, integracji europejskiej i rodzącego się dziś społeczeństwa informacyjnego:

- utrwalanie pokoju, rozwój współpracy i zrozumienia międzynarodowego;
- ułatwianie rozumienia istotnych problemów współczesności i zachodzących zmian społecznych z dążeniem do aktywnego uczestnictwa w rozwoju społecznym w celu osiągnięcia społecznej sprawiedliwości;
- rozwinięcie świadomego stosunku człowieka do otaczającego go fizycznego i kulturalnego środowiska, a także podjęcia starań

¹⁴ *Recomendation on the development of adult education, adopted by the General Conference at its nineteenth session.* Nairobi 26 November 1976. UNESCO. Za: J. Półturzycki: *Dydaktyka dorosłych*. WSiP, Warszawa 1991, s. 33 – 34.

doskonalenia tego środowiska, poszanowania i ochrony przyrody, ogólnej tradycji i społecznej własności;

- kształtowanie postawy poszanowania różnorodnych obyczajów i kultur w zakresie narodowym i międzynarodowym;
- rozwinięcie i upowszechnienie rozlicznych form porozumiewania i solidarności w różnych grupach społecznych: w rodzinie, w lokalnym środowisku, w regionie, kraju i w skali międzynarodowej;
- rozwijanie umiejętności korzystania z różnych źródeł wiedzy (dziś należałoby mówić tu także o nowoczesnych technologiach – przyp. autora), nauczanie zdobywania nowej wiedzy w formach pracy indywidualnej, grupowej i w placówkach oświatowych w zakresie zdobywania wiadomości, podnoszenia kwalifikacji zawodowych, nabywania nowych form zachowania i wszechstronnego rozwoju osobowości;
- dążenie do świadomego i efektywnego połączenia procesu rozwoju i doskonalenia osobowości z działalnością zawodową, osobistych zainteresowań w zakresie wartości duchowych i estetycznych z osiągnięciami nowoczesnej techniki i sposobu realizacji zadań zawodowych;
- rozwijanie właściwego rozumienia problemów związanych z wychowaniem dzieci w warunkach współczesnego życia;
- rozwijanie umiejętności spożytkowania środków masowej informacji, a zwłaszcza radia, telewizji, filmu i druku (warto zwrócić tu uwagę na nowoczesne media, między innymi Internet, których zastosowania nie wyklucza się – przyp. autora), uczenie korzystania z nich jako źródeł wiedzy i przekazu opinii społecznej;
- rozwijanie umiejętności uczenia się i samokształcenia.¹⁵

Idąc w ślad za ustaleniami Rekomendacji J. Pólturzycki wymienia dziesięć zasad, na których w praktyce opierać powinna się realizacja wyżej wymienionych celów:

- uwzględniać potrzeby ludzi dorosłych, wykorzystywać dla rozwoju działalności oświatowej ich różnorodne doświadczenia;
- działalność oświatowa powinna odbywać się zgodnie z zasadą stałego rozwoju człowieka w ciągu całego życia;
- praca oświatowa powinna rozwijać czytelnictwo i rozbudzać zainteresowanie kulturą;

¹⁵ Zob. szerzej: J. Pólturzycki: *Dydaktyka dorosłych*. WSiP, Warszawa 1991, s. 36 – 37.

- należy rozbudzać i rozwijać korzystne oświatowe zainteresowania ludzi dorosłych, nawiązywać do ich doświadczeń, krzewić i umacniać wiarę w ich oświatowe możliwości, organizować i zapewniać aktywny udział w procesie oświatowym na wszystkich jego etapach;
- praca oświatowa powinna uwzględniać także konkretne aktualne warunki pracy i życia ludzi dorosłych, właściwości rozwoju ich osobowości, wiek, sytuację rodzinną, środowisko społeczne, miejsce pracy i rodzaje kontaktów międzyludzkich;
- praca oświatowa powinna być tak przygotowana i organizowana, aby ludzie dorośli oraz ich grupy lokalne i zawodowe mogły uczestniczyć w planowaniu i organizowaniu działalności oświatowej, włączając w to także określenie potrzeb ludzi dorosłych oraz zmian środowiska, w którym żyją i pracują;
- praca oświatowa wśród dorosłych powinna odbywać się z uwzględnieniem społecznych, kulturalnych, ekonomicznych i instytucjonalnych warunków właściwych dla każdego kraju i społeczeństwa;
- praca oświatowa powinna współuczestniczyć w społecznym i ekonomicznym rozwoju całego społeczeństwa;
- w systemie form i działań oświatowych powinny być również takie, które w drodze wzajemnej pomocy i porad pozwolą dorosłym rozwiązywać ich codzienne problemy i kłopoty;
- proces działań oświatowych w środowisku ludzi dorosłych powinien być tak realizowany, by każdy z uczestników niezależnie od płci i wieku, a jedynie od doświadczenia i zdobytej wiedzy i doświadczenia był nie tylko uczącym się i zdobywającym wiedzę, ale także nauczającym i udostępniającym własne osiągnięcia i doświadczenia innych.¹⁶

Kolejnym istotnym w rozwoju założeń edukacji permanentnej dokumentem przygotowanym na zlecenie UNESCO jest *Raport Delorsa*.¹⁷ Jest to raport Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku, powołanej w 1993 roku pod kierownictwem J. Delorsa.

Raport Delors'a, ukazując się dwadzieścia lat po *Raporcie Faure'a*, kontynuuje dotychczasowe polityczno-oświatowe dokonania UNESCO.

¹⁶ J. Pólturzycki: *Dydaktyka dorosłych*. WSiP, Warszawa 1991, s. 37 – 39.

¹⁷ J. Delors (red.): *Edukacja - jest w niej ukryty skarb*. Wyd. UNESCO, Warszawa 1998.

Zaprezentowany w nim obraz oświaty jutra ukazuje jako przyszły rozwój społeczeństwa, środowiska, pracy.¹⁸

Raport... powstał w perspektywie zbliżającego się XXI wieku. Owa perspektywa budziła zarówno lęk, jak i wiele nadziei. W szeroko rozumianej edukacji dopatrywano się szans przezwyciężenia trudności. W *Raporcie...* ściśle nawiązano do dokumentów przygotowanych grupą E. Faure'a. Zwrócono szczególną uwagę na konieczność umożliwienia przez rządy krajów swoim obywatelom dostępu do edukacji ustawicznej, sprowadzającej się do czterech podstawowych filarów współczesnej edukacji:

- uczyć się, aby żyć wspólnie – uczenie harmonijnego współistnienia – rozwijanie rozumienia bliźnich, ich historii, tradycji i duchowych wartości;
- uczyć się, aby wiedzieć – uczenie zdobywania wiedzy – przekazanie podstaw wykształcenia ogólnego i rozbudzanie potrzeby uczenia się przez całe życie;
- uczyć się, aby działać – uczenie do działania – rozwijanie kompetencji radzenia sobie z nietypowymi sytuacjami oraz umiejętności pracy grupowej;
- uczyć się, aby być – uczenie do życia – żaden z ludzkich talentów: pamięć, logiczne myślenie, fantazja, umiejętności manualne, zmysł estetyki, umiejętności komunikacji, naturalna charyzma przewodzenie w grupie nie mogą zostać zaprzepaszczone.

Komisja przywołała idee uczącego się społeczeństwa, bazującego na zdobywaniu, odświeżaniu i wykorzystywaniu wiedzy. Zwrócono jednak szczególną uwagę na nowe możliwości oferowane przez nieustannie rozwijające się nowoczesne technologie, wskazując je jako źródło niezliczonej ilości danych i faktów.

To właśnie edukacja, w szczególności permanentna, stanowi klucz do nowych technologii ma ona zapewnić dostęp do wiedzy, gromadzonej i przetwarzanej przez społeczeństwo informacyjne, pozwala także na selekcję informacji, ich porządkowanie i wykorzystanie.

Proponowane reformy zakładały możliwość powrotu do „szkolnej ławy” w każdym wieku, co da poczucie, że los młodego człowieka nie jest jednoznacznie przesądzony w wieku 14 – 20 lat. Osiągnięci takiego stanu możliwe jest jedynie dzięki nieprzerwanemu poszerzaniu oferty edukacyjnej. Wiąże się to także ściśle ze wzrostem wymagań, rosnącymi frustracjami i nieubłaganym postępem technologicznym.

¹⁸ J. H. Knoll: *Raport Delorsa – zagadnienia operacyjne z pozycji Republiki Federalnej Niemiec*. [w:] E. Przybylska (red.): *Edukacja dorosłych w wybranych krajach Europy*. Biblioteka Edukacji Dorosłych, Tom 19, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Warszawa 2000, s. 163 – 165.

3. Edukacja ustawiczna w pracach Wspólnoty Europejskiej.

Rada Europy powstała w 1949 roku objęła 10 państw Europy Zachodniej. W 1962 roku powołano Radę do spraw Współpracy Kulturalnej (ang. CCC – *Council of Cultural Cooperation*), w ramach której funkcjonował Komitet Edukacji Pozaszkolnej, poszerzający stopniowo swoje horyzonty na edukację dorosłych i z czasem kształcenie ustawiczne.

Rada do spraw Współpracy Kulturalnej w 1971 roku ogłosiła pod redakcją H. Janne'a tom *Permanente Education*, natomiast w rok później zorganizowała pod przewodnictwem B. Schwartza projekt oświaty ustawicznej. Owocem prac było ogłoszenie w 1981 roku rekomendacji w sprawie dalszego rozwoju edukacji.

Decyzja *Traktatu z Maastricht* w 1993 roku powołano z przekształcenia Wspólnoty Europejskiej - Unię Europejską, która objęła swym zasięgiem 15 państw. Jednym z głównych założeń polityki oświatowej Unii Europejskiej stało się realizowanie postulatów edukacji ustawicznej, rozumianej jako: *...trwający przez całe życie proces kształcenia ogólnego i zawodowego...* Miało to ścisły związek z działaniami prowadzonymi w celu redukcji problemów zatrudnienia i regulacji rynku pracy. Dlatego też władze Unii ogłosiły rok 1996 *Europejskim Rokiem Edukacji Ustawicznej*.

Odzwierciedleniem opisywanych działań było opublikowanie już w 1995 roku *Białej Księgi Kształcenia i Doskonalenia* (ang. *The White Paper on Education and Training. Teaching and Learning – Towards the Learning Society*)¹⁹ pod redakcją E. Cresson i P. Flynna. Nadrzędnym celem *Białej Księgi* było przygotowanie Europejczyków do płynnego przejścia do modelu życia w społeczeństwie informacyjnym, wymagającym od młodego pokolenia i ludzi dorosłych permanentnej edukacji oraz zdobywania umiejętności w toku ustawicznego nauczania i uczenia się. Już sam podtytuł *...na drodze do uczącego się społeczeństwa...* sugeruje priorytety i zadania stawiane edukacji.

Jako źródło i motor przemian społecznych, mających silne implikacje niemal we wszystkich dziedzinach ludzkiej aktywności, a zatem także w edukacji i wymuszających weń szereg zmian i reform, autorzy przedstawili trzy wielkie czynniki przemian współczesnej doby:

¹⁹ *The White Paper on Education and Training. Teaching and Learning – Towards the Learning Society*. European Communities, 1995. The Office for Official Publications of the EC;
E. Cresson, P. Flynn (red.): *Biała Księga kształcenia i doskonalenia. Nauczanie i uczenie się na drodze do uczącego się społeczeństwa*. WSP TWP, Warszawa 1997.

- rozwój społeczeństwa informacyjnego;
- procesy globalizacji ekonomii;
- przemiany cywilizacji naukowo-technicznej.

Nowe technologie wkraczają nie tylko w sferę produkcji, ale także w sferę społeczną, w tym także do edukacji. Sposoby produkcji i sposoby uczenia zbliżają się do siebie, co powoduje prymityzowanie edukacji, wymagając tym samym kulturowego wzbogacenia człowieka.

Globalizacja rynku, zmiany w strukturze zatrudnienia, zmuszają do podejmowania współpracy i porozumienia oraz współdziałania.

Wiedza naukowa i rozwój technik nabierają nieodwracalnego przyspieszenia. Ludzie zaczęli proces ten postrzegać nie jako szansę, lecz jako swoiste zagrożenie płynące ze świata nauki. Autorzy *Białej Księgi* doszukują się rozwiązania tego problemu w rzetelnej informacji naukowej, co wymaga jednak solidnego przygotowania adresatów takiej informacji.

Autorzy zwracają uwagę na przydatność do zatrudnienia i zdolność do aktywności ekonomicznej, którą w sposób ciągły zrealizować można tylko realizując założenia edukacji permanentnej. Dużo miejsca poświęcono także zagadnieniom kultury, rozumianej nie tylko w jej ogólnym znaczeniu. Autorzy podkreślają szczególną wagę kultury naukowo-technicznej, kultury informacji, czy kultury historycznej oraz geograficznej.

Nie pozostają także bez oddźwięku kwestie związane z rozwojem nowoczesnych technologii. Walka z funkcjonalnym analfabetyzmem, rozwijanie i doskonalenie posługiwania się najnowszymi osiągnięciami techniki, oraz opanowanie nowych technik zdobywania, gromadzenia i przetwarzania informacji, leży u podstaw ewolucji systemu edukacji XIX wieku.

Dla skutecznej realizacji zadań formułowanych przez *Białą Księgę* Komisja określiła pięć podstawowych założeń:

- zachęcanie do zdobywania nowych umiejętności;
- zbliżenie szkoły i przedsiębiorstw;
- ograniczenie marginalizacji;
- upowszechnienie znajomości trzech języków;
- równorzędne traktowanie inwestycji materialnych i edukacyjnych.

Rok 1996, będący *Rokiem Edukacji Ustawicznej* w Europie Zachodniej przyniósł wiele inicjatyw, mających na celu rozszerzanie i popularyzowanie ciągłości kształcenia. Wiele z pomysłów i idei obecnych jest do dziś w programach Socrates i Leonardo.

Struktury edukacyjnego programu Unii Europejskiej Socrates właśnie z tą problematyką korespondują bardzo silnie. Jego fundamentalnym celem jest podnoszenie jakości kształcenia dzieci, młodzieży i dorosłych poprzez współpracę międzynarodową.

Program Socrates tworzą komponenty, przewidujące możliwości współdziałania na wszystkich poziomach i różnych obszarach działalności edukacyjnej. Są to:

- **Arion** – mający na celu organizowanie wizyt studyjnych przedstawicieli administracji oświatowej, pozwalających poznać systemy edukacyjne innych krajów europejskich.
- **Comenius** – przyczynia się do poprawy jakości kształcenia i wzmocnienia europejskiego wymiaru edukacji szkolnej wspierając aktywności, takie jak: propagowanie międzynarodowej współpracy i wymiany między szkołami, placówkami kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli oraz promowanie nauki języków obcych i wzrost świadomości interkulturalnej.
- **Erasmus** – adresowany do szkolnictwa wyższego. Jego zadaniem jest rozwój współpracy między uczelniami oraz promowanie europejskiego wymiaru szkolnictwa wyższego. Działania w ramach tego komponentu zakładają: wymianę nauczycieli akademickich, wymianę studentów, współpracę w zakresie programów nauczania, tworzenie europejskiej sieci współpracy międzyuczelnianej.
- **Euridice** – zakłada stworzenie sieci informacyjnej o systemach edukacyjnych, innowacjach, reformach oraz podstawowych kierunkach polityki edukacyjnej krajów europejskich.
- **Grundtvig** – odnosi się do edukacji dorosłych. Celem jego jest podnoszenie poziomu i wzmocnienie europejskiego wymiaru edukacji ustawicznej poprzez współpracę placówek edukacji dorosłych, podnoszenie kwalifikacji kadry dydaktycznej oraz promowanie idei permanentnego uczenia się.
- **Lingua** – promuje naukę języków obcych, podnosząc poziom ich nauczania i uczenia się oraz poszerzając ofertę różnych form zdobywania kompetencji językowych, także w perspektywie edukacji ustawicznej.
- **Minerva** – zadaniem tego komponentu jest wzbogacanie europejskiej współpracy w obszarze kształcenia otwartego i zdalnego, a także stosowania technologii informatycznych w kształceniu.

- **Naric** – tworzenie sieci informacyjnej na temat porównywalności i uznawania wykształcenia, w celu określenia równoważności dokumentów.²⁰

Program Socrates funkcjonuje obecnie w drugiej fazie, obejmującej okres od 1 stycznia 2000 roku do 31 grudnia 2006 roku, w którym wykorzystano doświadczenia fazy pierwszej (1995 – 1999), uwzględniono dotychczasowe efekty programu, udoskonalono i połączono kilka Akcji z poprzedniej edycji, a także wprowadzono szereg innowacji. Działa on na podstawie 149 i 150 artykułu Traktatu o Unii Europejskiej, których jest mowa o podnoszeniu poziomu edukacji poprzez szereg działań realizowanych w ścisłej współpracy z Państwami Członkowskimi. Traktat zobowiązuje także do promowania idei *uczenia się przez całe życie* z myślą o wszystkich obywatelach Unii.

Cele przyświecające funkcjonowaniu nowej edycji programu Socrates zawarto w *Decyzji...*²¹ go ustanawiającej, a brzmią one następująco:

- wzmacnianie wymiaru europejskiego na wszystkich szczeblach edukacji oraz zapewnienie szerokiego dostępu do istniejących w Europie pomocy edukacyjnych, przy równoczesnym promowaniu równości szans we wszystkich dziedzinach edukacji;
- promowanie ilościowej i jakościowej poprawy znajomości języków Unii Europejskiej, a w szczególności tych języków, które są rzadziej używane i rzadziej nauczane;
- promowanie współpracy i mobilności w dziedzinie edukacji, w szczególności poprzez:
 - wspieranie wymiany między placówkami edukacyjnymi,
 - promowanie kształcenia otwartego i kształcenia na odległość,
 - działanie na rzecz poprawy sytuacji w zakresie uznawania dyplomów i okresów studiów,
 - rozwijanie wymiany informacji,a także usuwanie barier w tym zakresie;
- zachęcanie uczestników do opracowywania innowacyjnych praktyk i materiałów edukacyjnych oraz badanie zagadnień polityki edukacyjnej będących przedmiotem wspólnych zainteresowań.

²⁰ G. Klimowicz (red.): *Socrates Grundtvig. Kształcenie dorosłych i inne ścieżki edukacyjne. Informator*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji – Narodowa Agencja Programu Socrates, Warszawa 2001, s. 9 i następne.

²¹ Decyzja nr 235/2000/EC Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 stycznia 2000 roku, Dz.U.W.E. nr 28 z 3 lutego 2000.

W ramach wymienionych powyżej celów program wspiera działania na rzecz zapewnienia równości szans kobiet i mężczyzn oraz przyczynia się aktywnie do zwalczania marginalizacji, rasizmu i ksenofobii.

W programie Socrates uczestniczyć mogą następujące kraje:

- piętnaście państw członkowskich Unii Europejskiej, to jest: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Portugalia, Szwecja i Zjednoczone Królestwo, oraz kraje EFTA/EOG:²² Islandia, Lichtenstein, Norwegia;
- stowarzyszone z Unią Europejską kraje Europy Środkowej i Wschodniej: Bułgaria, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Republika Czeska, Rumunia, Słowacja, Słowenia i Węgry.
- Cypr, Malta i Turcja.

Wyspecjalizowaną dla edukacji dorosłych Akcją programu Socrates jest Akcja Grundtvig.²³ Ma na celu podniesienie poziomu i wzmocnienie europejskiego wymiaru kształcenia dorosłych. Wspólnie z Akcjami: Comenius, zajmującą się edukacją szkolną, Erasmus, poświęconą szkolnictwu wyższemu, Grundtvig wspiera rozwój edukacji, obejmującej wszystkie etapy ludzkiego życia, czyli edukację permanentną. Do najistotniejszych celów Akcji Grundtvig zalicza się:

- promowanie europejskiej współpracy między placówkami kształcenia dorosłych;
- podnoszenie poziomu szkoleń dla osób prowadzących kształcenie dorosłych;
- wspieranie działań służących opracowaniu konkretnych efektów, produktów i innych wyników, które mogą znaleźć zastosowanie w szerszym kręgu instytucji w kilku krajach europejskich;
- wzbogacenie debaty nad ideą *uczenia się przez całe życie* oraz rozpowszechnianie sprawdzonych praktyk.

Termin *kształcenie dorosłych* jest interpretowany w Akcji Grundtvig wyjątkowo szeroko. Obejmuje on wszystkie formy nauki – zarówno formalnej, jak i nieformalnej, jak również kształcenie mające charakter incydentalny, np.

²² EFTA – European Free Trade Association – Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu, EOG – Europejski Obszar Gospodarczy.

²³ Nikolai Frederik Severin **Grundtvig** (1783-1872) - duński duchowny i pisarz, uważany za ojca skandynawskiej tradycji „uczenia się przez całe życie”. Jego koncepcja „powszechnej szkoły średniej” wywodziła się z założenia, że każdy człowiek powinien mieć dostęp do kształcenia przez całe życie, a gruntowna edukacja powinna obejmować nie tylko zdobywanie wiedzy, ale także kształtowanie odpowiedzialnej postawy obywatelskiej, rozwój osobowości i poznawanie kultury.

samodzielną naukę, uczenie się przez uczestnictwo w działalności organizacji społecznych, czyli stanowią element codziennego życia.²⁴

W ramach Akcji Grundtvig sprecyzowano pojęcie *osoby dorosłej*, które oznacza:

- wszystkie osoby w wieku powyżej 25 lat;
- wszystkie osoby w wieku 16 – 24 lata, które zakończyły już „początkową” naukę w systemie kształcenia formalnego.

Wśród wszystkich tak definiowanych dorosłych wyróżnia się grupy odbiorców procesów edukacyjnych zasługujące na szczególną uwagę organizatorów edukacji dorosłych, są to:

- osoby dorosłe nie posiadające podstawowego wykształcenia i podstawowych kwalifikacji;
- osoby dorosłe mieszkające na obszarach wiejskich i regionach defaworyzowanych oraz osoby znajdujące się w niekorzystnej sytuacji ze względów społeczno-ekonomicznych;
- słuchacze kursów dla dorosłych, którzy mają specjalne potrzeby edukacyjne;
- inne „trudno dostępne” grupy, które nie uczestniczą na ogół w kształceniu dorosłych czy przedsięwzięciach kształcenia ustawicznego.

Akcja Grundtvig adresuje swoje działania do osób dorosłych, z krajów uczestniczących, które zamierzają podjąć naukę z wielu różnych względów, a konkretnie w celu:

- lepszego przygotowania się do pełnego i aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym oraz podniesienia swej świadomości kulturowej;
- zwiększenia szans zatrudnienia poprzez nabycie lub zaktualizowanie swych ogólnych kwalifikacji;
- zapewnienia sobie szerszych możliwości dostępu lub ponownego dopuszczenia do programów kształcenia formalnego.

Akcja Grundtvig jest akcją otwartą dla wszystkich organizacji zajmujących się kształceniem dorosłych. Obejmuje ona instytucje prowadzące działalność oświatową w ramach poniższej klasyfikacji:

- organizacje należące do systemu kształcenia formalnego;
- organizacje należące do tzw. systemu kształcenia nieformalnego;

²⁴ G. Klimowicz (red.): *Socrates Grundtvig. Kształcenie dorosłych i inne ścieżki edukacyjne. Informator*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji – Narodowa Agencja Programu Socrates, Warszawa 2001, s. 39 i następane.

- kształcenie incydentalne i inne ścieżki edukacyjne.²⁵

Do organizacji formalnego systemu kształcenia zaliczono przede wszystkim szkoły i uczelnie prowadzące specjalne kursy dla dorosłych, którzy zamierzają uzyskać świadectwo lub dyplom ukończenia szkoły podstawowej, średniej lub wyższej. Oznacza to w praktyce ogólnokształcące szkoły średnie drugiego stopnia dla dorosłych, komunalne szkoły i placówki kształcenia dorosłych, uczelnie prowadzące kursy i studia wieczorowe itp.

Organizacje należące do systemu kształcenia nieformalnego to różnego typu placówki o różnym statusie, takie jak: powszechne szkoły średnie, stowarzyszenia i organizacje o charakterze komercyjnym, placówki finansowane przez władze i społeczności lokalne, prowadzące różne formy kształcenia, które nie są elementem uzgodnionego i zatwierdzonego przez władze programu nauczania. Jest to obszar stosunkowo nieznany, stale zmieniający się, elastycznie dostosowujący się często do lokalnych potrzeb i wymogów. Zaliczyć można tu wiele instytucji od prywatnych firm realizujących w ramach swych statutowych celów programy edukacyjne, po szpitale, czy więzienia, zapewniające dorosłym materiały i warunki do nauki, będące w wielu przypadkach cenną i jedyną szansą nadrobienia zaległości.

Do ostatniej kategorii zaliczono wszelkiego rodzaju formy nauki, odbywające się w sposób nieplanowany, poza normalnym, tradycyjnym środowiskiem nauki, czyli na przykład: w grupie rówieśniczej, w rodzinie, w organizacjach ochotniczych itp. Do kategorii kształcenia incydentalnego i innych ścieżek edukacyjnych zalicza się także samodzielną naukę, choć pojęcie to obejmuje zarówno indywidualną naukę, jak i naukę w ramach zajęć zorganizowanych.

Wśród wielu działań podejmowanych w ramach pierwszej i drugiej fazy Akcji Grundtvig na szczególną uwagę zasługują szkoły drugiej szansy. Jest to inicjatywa, z którą wystąpiła już Komisja Europejska w *Białej Księdze*, mająca na celu stworzenie ludziom młodym, którzy odeszli ze szkoły bez podstawowych umiejętności i kwalifikacji, możliwości ponownego podjęcia nauki poprzez odpowiednie metody nauczania. Istotną rolę odgrywają także projekty pilotażowe, których cele wytyczono także w *Białej Księdze*. Projekty te poświęcone były między innymi opracowaniu zautomatyzowanych (skomputeryzowanych) sprawdzianów, mierzących wiedzę i umiejętności w określonych dziedzinach.

²⁵ *Socrates Programme – Guidelines for Applicants*. Commission of the European Communities, Brussels 2000, s. 41 – 43.

Wytyczne dla drugiej fazy Akcji Grundtvig zawiera opracowana i opublikowana w 2000 roku notatka zatytułowana *Memorandum na temat uczenia się przez całe życie* (ang. *A Memorandum on Lifelong Learning*).²⁶

Rada Europy na progu nowego tysiąclecia – w marcu 2000 roku – podjęła decyzję o konieczności opracowania wytycznych dla edukacji w trzecim tysiącleciu. Zdecydowano, że to właśnie kształcenie permanentne stanowić będzie bazę dla pomyślnego przejścia społeczności europejskiej do życia w nowych realiach bazujących na wiedzy gospodarki i społeczeństwa (ang. *knowledge-based economy and society*). Zwrócono także szczególną uwagę na fakt, iż nie można dłużej traktować edukacji ustawicznej jako jednego z wielu aspektów kształcenia, a wręcz jako naczelną zasadę przyświecającą działalności oświatowej, jako jedyną umożliwiającą nabywanie i utrzymywanie na najwyższym poziomie kompetencji i umiejętności potrzebnych do sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym.

Postrzeganie edukacji permanentnej w rozumieniu *Memorandum...* jasno określa czas trwania procesów oświatowych na całe życie człowieka, przyjmując wprost za angielskim sformułowaniem *Lifelong Learning*, czyli uczenie się przez całe życie. Mniej ostra i jasna jest część pierwsza tego terminu, czyli ‘uczenie się’. Rodzi się wiele niejasności i pytań, czy chodzi tu wyłącznie o trwałe zmiany w zachowaniu wynikające z celowej działalności podmiotu uczenia się, czy oznacza nabywanie indywidualnych umiejętności, czy staje się częścią rozwoju osobowości.²⁷

Przyjmując za N. Longworth'em, autorem wielu opracowań poświęconych ideom kształcenia permanentnego, podstawę właściwego zrozumienia pojęcia ‘uczenie się przez całe życie’ stanowi skierowanie uwagi na osobę uczącą się. Koncentracja uwagi na potrzebach i wymaganiach osób uczących się oznacza, że:

- uczący się jest klientem, którego potrzeby, a właściwie ich zaspokojenie, są najważniejsze, prowadzący procesy edukacyjne powinni koncentrować się na wspomaganiu uczenia się, biorąc pod uwagę style uczenia się i indywidualne preferencje każdego klienta;
- uczący się powinni być w większym stopniu zaangażowani w sam proces uczenia się – treści i metodologię, a także być bardziej świadomi własnego wpływu na efekty uczenia się;
- nauczyciele bardziej stają się wówczas doradcami w sprawie uczenia się, z pogłębioną wiedzą dotyczącą wykorzystania technologii uczenia się oraz narzędzi i technik uczenia się przez całe życie;

²⁶ *A Memorandum on Lifelong Learning*. Commission of the European Communities, Brussels 2000.

²⁷ G. Klimowicz (red.): *Otwarta Przestrzeń Edukacyjna. Kształcenie drogą elektroniczną. Edukacja przez całe życie. Inicjatywy Wspólnoty Europejskiej*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji – Narodowa Agencja Programu Socrates, Warszawa 2002, s. 51 – 53.

- placówki kształcenia nauczycieli powinny nie tylko uczyć nauczycieli jak nauczać, a raczej jak symulować uczenie się i rozwój osobisty człowieka w każdym wieku – poniekąd upoważniając innych do uczenia się; nauczyciele – doradcy powinni także wspierać także pracę domową osób kształcących się na wszystkich etapach procesu uczenia się;
- umiejętności, talenty i wiedza powinny być wysoko cenione w każdej społeczności, a ośrodki edukacyjne powinny pełnić rolę centrów wiedzy, które mobilizują i stymulują do uczenia się;
- techniki i narzędzia edukacyjne powinny być używane coraz bardziej interaktywnie zarówno jako stymulatory uczenia się, jak i źródła wiedzy;
- programy we wszystkich obszarach formalnego systemu edukacji powinny być ukierunkowane na nabywanie umiejętności, wartości, a także zdobywanie wiedzy.²⁸

Memorandum na temat uczenia się przez całe życie stanowi apel do środowisk oświatowych i do władz o popularyzację idei uczenia się przez całe życie. Zwraca także szczególną uwagę na to, że aktywne postawy obywatelskie oraz zwiększanie możliwości zatrudnienia są równoważnymi, wzajemnie się uzupełniającymi założeniami, popularyzującymi idee kształcenia ustawicznego.

Memorandum... wyróżnia sześć punktów kluczowych, stanowiących podstawę otwartej debaty, prowadzącej do określenia priorytetowych działań i wspólnej europejskiej strategii dotyczącej wdrażania koncepcji i idei uczenia się przez całe życie we wszystkich krajach Starego Kontynentu.

W pierwszym punkcie mówi się o nowych podstawowych umiejętnościach dla wszystkich (ang. *new basic skills for all*). Jako nadrzędny cel postawiono tu zagwarantowanie powszechnego i stałego dostępu do kształcenia, aby umożliwić zdobywanie i odnawianie umiejętności niezbędnych do aktywnego funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym. *Memorandum...* określa umiejętności podstawowe jako te, których posiadanie warunkuje aktywny udział w strukturach społeczeństwa informacyjnego, czyli między innymi: na rynku pracy i w życiu zawodowym, w czasie rzeczywistym i w kontekstach wirtualnych.

Drugi punkt kluczowy zakłada zwiększenie inwestycji w zasoby ludzkie (ang. *more investment in human resources*). Znaczne podniesienie poziomu inwestycji w zasoby ludzkie silnie wiąże się z ukierunkowaniem działań na obywateli, najmocniejszym wymiarze Europy. Autorzy opracowania twierdzą, że dotychczasowa skala inwestycji jest zbyt niska, aby zapewnić popularyzację podstawowych umiejętności, ale także to, że wymaga sprecyzowania jakie

²⁸ Za: *A Memorandum on Lifelong Learning*. Commission of the European Communities, Brussels 2000, s. 4 – 5.

działania uznaje się za inwestycję. Istotną rolę zaczynają tu odgrywać podmioty społeczne, negocjując kontrakty na współfinansowanie kształcenia pracowników oraz ustalania bardziej elastycznych zasad pracy, umożliwiającym pracownikom podejmowanie wysiłków edukacyjnych.

Kluczowy punkt trzeci mówi o innowacjach w nauczaniu i uczeniu się (ang. *innovation in teaching and learning*), koncentrując się na rozwijaniu skutecznych metod i strategii uczenia się przez całe życie. Oznacza to w praktyce znaczące zmiany w kierunku systemów kształcenia zorientowanych na osoby uczące się, działających w wielu sektorach i na różnych szczeblach. Metody kształcenia oparte na nowych technologiach informacyjno-komunikacyjnych stanowią trudny do przecenienia potencjał dla innowacji edukacyjnych, mimo iż wielu nauczycieli postuluje, by narzędzia te zintegrować z rzeczywistymi, tradycyjnymi rozwiązaniami edukacyjnymi i relacjami między nauczycielem i uczniem. Modyfikacji podlegają zadania nauczyciela. Nauczyciele i szkoleniowcy przyjęli także nowe role przewodników, mentorów i mediatorów.

W punkcie czwartym zawarto zagadnienia dotyczące wartościowania procesu uczenia się (ang. *valuing of learning*). Zasadniczym jego celem jest znaczna poprawa wartości procesu uczenia się, w szczególności procesów nieformalnego i incydentalnego kształcenia. Zapotrzebowanie na kształcenie pozostaje w silnym związku z rosnącymi wymaganiami i współzawodnictwem na rynku pracy. Nie bez znaczenia pozostają także kwestie uznawalności określonych kwalifikacji na terytorium Europy.

Punkt piąty mówi o nowych zasadach nadzoru i doradztwa (ang. *rethinking guidance and counselling*), gwarantujących wszystkim obywatelom, na każdym etapie życia, łatwy dostęp do wysokiej jakości informacji i doradztwa na temat możliwości edukacyjnych w całej Europie. Powszechność ta musi mieć w swój wyraz w lokalnym dostępie do informacji. Zadaniem sektora publicznego jest ustalenie minimalnych standardów jakości oraz określanie zasad nadawania kwalifikacji.

W ostatnim, szóstym punkcie kluczowym *Memorandum...* zwraca się szczególną uwagę na przybliżenie procesów kształcenia do miejsca zamieszkania ich uczestników (ang. *bringing learning closer to home*). Szczególną rolę do spełnienia ma tu wykorzystanie nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych (ang. *ITC*). Nowoczesne technologie zwiększają potencjał oferując możliwości wirtualnej komunikacji pomiędzy fizycznie odległymi środowiskami.²⁹

W najbliższej przyszłości każdy Europejczyk stanie w obliczu konieczności zapoznania się z najnowszymi osiągnięciami techniki, po to aby

²⁹ *A Memorandum on Lifelong Learning*. Commission of the European Communities, Brussels 2000, s. 10 – 20.

móc czynnie uczestniczyć w życiu i rozwoju społeczeństwa, którego elementarną wartość stanowią będzie wiedza.

4. Tradycje edukacji dorosłych.

W historii polskiej oświaty samokształcenie, a także inne formy aktywności edukacyjnej dorosłych, mają bogate tradycje. Znanym samoukiem był zwany ojcem literatury polskiej Mikołaj Rej (1505 – 1569), a jemu współczesny profesor Akademii Krakowskiej, pisarz i pedagog Szymon Marcyjusz z Pilzna (1516 – 1577) w swojej pracy *O szkołach, czyli akademiach* wyraźnie już wtedy głosił potrzebę i możliwość uczenia się przez całe życie. Pedagog, reformator szkolnictwa Stanisław Konarski (1700 – 1773) dbał o poszkolną aktywność edukacyjną swoich wychowanków. Teoretyk i reformator oświaty, duchowny katolicki, działacz KEN i Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, rektor Akademii krakowskiej Hugo Kołłątaj (1750 – 1812) organizował uniwersyteckie wykłady dla dorosłych rzemieślników i mieszkańców Krakowa. Samuel Linde (1771 – 1847) leksykograf i pedagog, oświatowiec, autor sześciotomowego *Słownika języka polskiego*, wspólnie ze Stanisławem Staszicem (1755 – 1826) uczonym, filozofem, księdzem, działaczem i pisarzem politycznym, rzecznikiem reform w okresie Sejmu Czteroletniego, byli założycielami pierwszych w Polsce doksztalających szkół niedzielnych. Bolesław Prus (1847 – 1912), a właściwie Aleksander Głowacki, znany pisarz i publicysta, był prezesem Stowarzyszenia Kursów dla Dorosłych Analfabetów. Uznany za największego twórcę nowoczesnej prozy polskiej Stefan Żeromski (1864 – 1925), wielki patriota i społecznik, moralista i zarazem piewca urody i pełni życia, publicysta społeczno-polityczny był twórcą Uniwersytetu Powszechnego w Nałęczowie.³⁰

Tradycje formalnej oświaty dorosłych sięgają w Polsce XVIII wieku, kiedy to w 1776 roku na Uniwersytecie Krakowskim wprowadzono wykłady z mechaniki, a później z rolnictwa dla osób zainteresowanych, nie będących studentami. Wykłady te adresowano dla okolicznych rzemieślników i rolników przygotowujących się do samodzielnej pracy. Autorem programu był prof. Feliks Radwański. Był on popularyzatorem problematyki gospodarczej i osiągnięć mechaniki i techniki. Podobne wykłady prowadzono także w Warszawie i Wilnie.

³⁰ Za: J. Półturzycki: *Dydaktyka dorosłych*. WSiP, Warszawa 1991, s. 9 – 10.

Na przełomie XVIII i XIX wieku powstały pierwsze na ziemiach polskich szkoły niedzielne dla ludności miejskiej, a także szkoły zimowe dla rolników. Zabory, germanizacja i rusyfikacja rozwijały, zwłaszcza wśród studentów, samokształcenie i inne formy aktywności oświatowej, łączące ogólny rozwój osobowości z popularyzacją kultury narodowej, a w szczególności języka, co było bardzo ważnym zadaniem nie tylko edukacyjnym, ale także patriotycznym.

Od połowy XIX wieku główna uwaga oświatowców skupiła się na alfabetyzacji dorosłego społeczeństwa. W wyniku zaniedbań pod zaborami, co dowiódł spis powszechny z 1897 roku, około połowa Polaków spod zaboru rosyjskiego była analfabetami, liczba ta na wsiach sięgała 60%. Wśród wielu podejmowanych wówczas wysiłków na szczególną uwagę zasługują prace Kazimierza Promyka, autora między innymi oryginalnych elementarzy dla dorosłych i samouków. Jego elementarz w 1892 roku na wystawie w Londynie uznano za najlepszy na świecie. Do 1916 roku wydano 240 tysięcy egzemplarzy elementarza w 62 edycjach.

W okresie międzywojennym prowadzono dalsze prace nad alfabetyzacją społeczeństwa polskiego. Do prac nad przygotowaniem elementarzy, programów, metodyki pracy włączyli się najwybitniejsi specjaliści pod przywództwem Mariana Falskiego. W ramach szerokiej akcji alfabetyzacyjnej nauczano dorosłych na kursach, w szkołach oraz w indywidualnych formach.

Szkolnictwo ponadpodstawowe, jak i zawodowe rozwijane było przez towarzystwa społeczne, ale także przez instytucje prywatne. Popularne wówczas były niestacjonarne formy kształcenia: korespondencyjne, wieczorowe i eksternistyczne. W 1924 roku Związek Nauczycielstwa Polskiego powołał do życia Powszechny Uniwersytet Korespondencyjny, w ramach którego prowadzono edukację na poziomie podstawowym, średnim oraz różnych specjalności zawodowym, także nauczycielskich.

Istotną rolę w odradzającym się społeczeństwie odegrały uniwersytety ludowe, powszechne czytelnice, świetlice i poradnie samokształceniowe. Instytucje te rozwijały indywidualną aktywność uczących się, stanowiły zaplecze merytoryczne i metodyczne dla uczących się.

Wojna przyniosła olbrzymie spustoszenie. Zamknięto szkoły i uniwersytety, zajęto gmachy na cele militarne, rozproszono zbiory biblioteczne, grabiono zabytki kultury i sztuki. Po wojnie organizowano na nowo szkoły, kursy, uniwersytety ludowe i powszechne, biblioteki. Rozwijało się kształcenie korespondencyjne.

Do przedwojennych tradycji nawiązał Uniwersytet Jagielloński, gdzie pod kierunkiem Heleny Radlińskiej powołano Katedrę Oświaty i Kultury z wyodrębnionym kierunkiem studiów z pedagogiki dorosłych.

Wiele wcześniejszych działań dbających o wykształcenie dorosłej części polskiej społeczności nie przetrwało komunistycznej weryfikacji. Wiele instytucji upaństwowiono, pozostałe, tak jak Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych, rozwiązano lub zamieniono w ośrodki kursowe. Upaństwowionej oświacie dorosłych narzucono plany i zadania, wzorce zaczerpnięto ze Związku Radzieckiego.³¹

Rozwinięty system szkolnictwa nie zapewniał niestety autonomii i stabilizacji. Przez czterdzieści lat spełniał on głównie funkcje zastępcze edukacji dorosłych. Nie rozwijano samokształcenia, w zarodku gaszono wszelką aktywność kulturalno-oświatową.

Szkolnictwo dla pracujących było jednak sporym, choć jednostronnym osiągnięciem w latach 1949 – 1989. Tego typu szkoły ukończyło wielu absolwentów, jednak niewielki ich odsetek kontynuował naukę lub interesował się dalszym rozwojem osobowym. Władze oświatowe podejmowały pewne formy intensyfikacji procesu dydaktycznego, powoływano w miastach wojewódzkich centra kształcenia ustawicznego, podejmowano także próby wykorzystywania radia i telewizji w kształceniu. Niestety likwidację tych form przyniósł stan wojenny.³²

Od roku 1989 zaczął topnieć oświatowy monopol państwa. Pojawiły się nowe wyzwania dla edukacji dorosłych związane ze zmianami w ustawodawstwie i na rynku pracy, także rodzące się demokratyczne społeczeństwo miało znaczny wpływ na rozwój oświaty dorosłych. Zaczęły pojawiać się placówki prywatne, szkoły, ośrodki kursowe, a także uczelnie wyższe.³³

Jak zwrócił uwagę T. Aleksander współczesna edukacja dorosłych prowadzi do konkurencji wśród usługodawców edukacyjnych oraz komercjalizacji procesów kształcenia dorosłych. Oferty szkół, uczelni przyciągają potencjalnych uczestników swoim bogactwem oraz różnorodnością i nowoczesnością form kształcenia.³⁴

³¹ E. Sapia-Drewniak, A. Stopińska-Pająk (red.): *Instytucjonalne formy edukacji dorosłych w Drugiej Rzeczypospolitej*. Biblioteka Edukacji Dorosłych Tom 22, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Warszawa 2001.

³² J. Pólturzycki, E. A. Wesołowska: *Rozwój i przemiany edukacji dorosłych w Polsce*. [w:] Przybylska E. (red.) *Edukacja dorosłych w wybranych krajach Europy*. Biblioteka Edukacji Dorosłych, Tom 19, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Warszawa 2000, s. 9 – 24.

³³ Z. P. Kruszewski: *Odbudowa wyższych szkół niepaństwowych w Polsce i ich nowe funkcje społeczno-edukacyjne*. Wyd. Naukowe NOVUM, Płock 2000.

³⁴ T. Aleksander: *Stan i przyszłość edukacji dorosłych w Polsce*. „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” Nr 3/1999.